

על הקופסה השחורה של הליברליזם הישראלי*

מאת

ארנה בן-נפתלי**

"אני לא רוצה להיות במקום שבו כל האנשים משוגעים, אמרה אליס.
'טוב, אבל אין מה לעשות', אמר החתול, 'כולם משוגעים. אני משוגע. את משוגעת'.
'איך אתה יודע שאני משוגעת?' שאלה אליס.
'אילו לא היית משוגעת', אמר החתול, 'לא היית מגיעה לכאן'."

לואיס קרול, אליס בארץ הפלאות

1. שמש שחורה: המלנכוליה של הליברליזם הישראלי

"בני האדם כתבו על שער ביתם
'הכניסה לזרים אסורה'
והם עצמם זרים בו."

יהודה עמיחי, "תחיה שלישית"

מסיבת התה הסתיימה. "הציבור הוותיק – הקבוצה האשכנזית, החילונית, הוותיקה",
שחבריה מכונים גם "ההגמונים לשעבר הליברלים"¹ – שוב אינו קם בבקר, מתחיל ללכת
ומתוך שהוא 'מרגיש שהוא עם' מקדים שלום לכל הנקרה בדרכו.² עיניו אינן בוהקות עוד
'באור התכלת העזה';³ הן חרוכות מן 'השמש השחורה של המלנכוליה'.⁴

* לבקשת המחברת, רשימה זו לא עברה עריכת לשון.

** פרופסור-חבר. מופקדת הקתדרה לזכויות אדם ע"ש אמיל זולא, בית הספר למשפטים
ע"ש חיים שטריקס, המסלול האקדמי המכללה למנהל. תודות למיכל בן-נפתלי, דבורה
זילברשטיין, שי לביא, נעמי לבנקרון, יוסי נחושתן, אורית קמיר ושלומי רוניק על שיחות
מאירות עיניים במהלך החשיבה על רשימה זו.

1 מנחם מאוטנר "ליברליזם בישראל: 'האדם הטוב', 'האזרח הרע', והשגשוג האישי והחברתי"
עיוני משפט לו 7, 16 (2013).

2 אמיר גלבוע "שיר בבקר בבקר" שירים בבקר בבקר (1953).

3 עמוס עוז באור התכלת העזה: מאמרים ורשימות 16-25 (1977). ברשימה שנכתבה ב-1972
והנושאת את שם הספר, מציע עוז את 'אור התכלת העזה' כמטאפורה לזמן שהאנרגיה
שלו משוקעת בתנופת עשייה ובניה. אנרגיה זו אינה מעיין הנביעה של היצירה הספרותית
הגדולה, יצירה שדווקא אור הדמדומים הוא מתנאי האפשר של. בעשורים שחלפו מאז
כתיבת הרשימה קיבל הצירוף הלשוני תיבת תהודה שאינה רק פואטית אלא גם, ואפילו
בעיקר, פילוסופית-פוליטית.

4 את הביטוי "השמש השחורה של המלנכוליה" טבע המשורר נרוואל בשירו אל דסדיסצ'או
(1853). שורה זו היא מקור ההשראה לשם ספרה של ז'וליה קריסטבה שם היא מצטטת את

זו השמש שבימי ראשית שנת תשע"ג ליוותה את דרכו האחרונה של חיים חפר, 'נפש הפלמ"ח'. ההלוויה ועומת המשתתפים "חשפה את מעל ראשי המדינה שהקמנו להם כשהם לא היו שם", כותב יורם קניוק, ומפרט:

"אילו קיבל חפר מדליית ארד על איזו מכה שהיכה טורקי במשחק באנגולה התחתונה, היו נוהרים אליו בהתלהבות ונשיקות. חיים היה תרבות עברית נטו. היה ארץ ישראל שהיתה כאשר עוד היתה ארץ ישראל שקמה ב-1948. הוא היה הגעגועים של נער פולני להמציא יחד עם עוד פולני בשם דן בן אמוץ את הישראליות, שהמציאו כאשר עדיין לא היתה ישראל."⁵⁷

הלך הרוח המדוכדך, שהביטוי 'גנבו לי (המזרחים) / החרדים / הדתיים-לאומיים / הליכודניקים'⁵⁸ את המדינה, כה מיטיב לשקף, מעיד על שבר 'חלום הצבר הלבן'.⁷ תוצאתו של השבר תהיה שנכדיו של הציבור הוותיק יהוו חלק מציבור המהגרים החדש במדינות המערב: "הישראלים הטובים לא יוכלו לעמוד במתח בין הערכים הליברליים שלהם לבין הברוטליות של המציאות שבתוכה הם חיים. הם יעזבו", כפי שאמר מירון בנבנישתי לארי שביט בראיון ב"הארץ" לרגל צאתו לאור של הספר, והוסיף:

"...ואני לא אתן לכל מיני רביזיוניסטים וליכודניקים את התענוג להגיד שהם ציונים ואני לא. כי בעיני הרביזיוניסטים והליכודניקים טובים רק במלל... אין אצלם שום התמודדות עם החיים הריאליים. ומאוד מאוד חורה לי שהליכודניקים האלה הצליחו להפוך את המפעל הענק של ארץ ישראל העובדת לאיזה דבר פגום. כי למרות כל הביקורת שיש לי, אני עד היום גאה מאד בעבר שלי בקיבוץ... בתנועה המאוחדת ובסוציאליזם ובכל מה שהצלחנו לעשות... ואותו דבר עם המזרחים. אני לא מוכן לקבל את כל היבכה המזרחית הזו. כי מה המזרחים היו עושים אם אנחנו לא היינו כאן לקלוט אותם? מה הם היו שווים? מה היה קורה להם אם לא היינו יוצרים את הישראליות שאליה הם הצטרפו וממנה הם עשו איזו קריקטורה?... נכון, עשינו הרבה טעויות. אבל אנחנו קיבלנו החלטה הירואית לקלוט את כולם. ובגלל ההחלטה הזאת בעצם התאבדנו."⁸⁰

המצב המלנכולי מאופיין ברגיל בשיתוק הנפש, רפיון הידיים ואלם הדיבור. אך לעתים דווקא איזור הדמדומים השרוי בצל אור התכלת העזה, אותו 'קו' התפר בין התגלות להעלמות... בין חוסר מובן לסימנים,⁹ הוא תנאי האפשר של יצירה רפלקטיבית. המאמר, 'ליברליזם בישראל: "האדם הטוב", "האזרח הרע", והשגשוג האישי והחברתי', הוא יצירה

השיר. ראו ז'וליה קריסטבה שמש שחורה דיכאון ומלנכוליה 119-120 (2006).

5 יורם קניוק "חיים חפר: סוף" הארץ 25.9.2012.

6 מחק את המיותר/ים.

7 מירון בנבנישתי חלום הצבר הלבן: אוטוביוגרפיה של התפכחות (2012).

8 ארי שביט "מירון בנבנישתי: לא יהיו פה שתי מדינות" הארץ 4.10.2012. בתת הכותרת כותב

שביט: "פוסט ציוני, הציוני האחרון או סתם עוד מפא"יניק שגנבו לו את המדינה?...".

9 קריסטבה, לעיל ה"ש 4, בעמ' 127-128. הגם שקריסטבה מדברת ברפלקסיה אפוליטית

במובהק, אני משתמשת בהנגדה שבין אורה המסנוור של התכלת העזה לבין צלה כמטאפורה

המאפשרת חשיבה רפלקטיבית שאינה מוגבלת לעולמו הפנימי של המצוי בצל.

כזו. פרופסור מאוטנר מבקש לפרק את רכיביה הפנימיים של הקופסה השחורה שבלב ההוויה הישראלית, על מנת להבין את הסיבות לשבר ולהציע פרדיגמה חדשה לאיחוי. זה הוא בעיני תפקידו הראוי של אינטלקטואל בחברה, גם אם הוא משתייך ל'הגמונים לשעבר'. אולי אף במיוחד אם הוא משתייך אליהם.¹⁰

עמוס עוז פרסם את הרומן האפיסטולרי, 'קופסה שחורה' המתרחש ערב 'המהפך' של 1977, לפני רבע מאה. במרכז עומד תהליך העברתה מן העולם, תרתי משמע, של ההגמוניה הישנה והחלפתה ב'ימין החדש': אלכסנדר גדעון, סא"ל במילואים ופרופסור ידוע שם בעולם בגין מחקריו בנושא הקנאות, חולה במחלה אנושה, ושכ לארץ, למות באחוזות בית ילדותו אי שם בין זכרון-יעקב לבנימינה. מישל סומו, הנשוי לגרושתו של גדעון, מייצג את 'הימין החדש': ילד אלג'יריה, חניך בית"ר בצרפת שלא סיים את לימודיו בסורבון, המאמין בביאת המשיח, והממיר את גאולתו מתסכוליו החברתיים והאישיים בפעילות לגאולת הארץ במסגרת עסקנות מניפולטיבית ורכישה בעורמה של קרקעות בעיר האבות מטעם ארגון ימני דמוי 'כך'. הטינה שרוכש סומו כלפי האצולה מבנימינה אינה נופלת מן התיעוב והרחייה שהוא מעורר בה.¹¹ יחסי כוח אלה, ובמיוחד הפצעת המזרחיות במרחב הפוליטי והשפעתה על עיצוב פניה של המדינה, עומדים גם במרכז מאמרו של מאוטנר, אך בעוד שברומן של עוז שינוי זה נתפס כאיום המסכן את החלום הציוני,¹² מאוטנר מזהה את שבר החלום לא

10 אינני מקלה ראש ביחסים המורכבים המתקיימים בין אינטלקטואלים למערכות הכוח. בהקשר הנוכחי אני מקבלת את עמדתו של אדוארד סעיד באשר לתפקידם הציבורי של אנשי אקדמיה היוצאים ממחילות השן ומתוך דאגה לחברה בה הם חיים מבקשים לשפרה. ראו EDWARD W. SAID, REPRESENTATIONS OF THE INTELLECTUAL (1994). במובן זה, אם השתמש במונחיו של מייקל וולצר, מאוטנר פועל ע"פ המודל של עמוס הנביא, המבקר החברתי הפנימי, המעורב והיושב בתוך עמו, בהבדל מהמודל של נביא אחר, יונה, הפועל כמבקר חיצוני המנוכר לקהילת הנמענים שלו. ראו MICHAEL WALZER, INTERPRETATION AND SOCIAL CRITICISM (1987) 67-95. ברי שהרצון, שאיני מטילה ספק בכנותו, לשפר את החברה, גם הוא אינו חף ממורכבות. על זו עומד זיגמונד באומן באלה המלים:

"The status of an intellectual is torn by inner contradiction – not unlike the notorious quandary of lovers: the more dedicated to the well-being of the beloveds they are, the greater the chance that they would compose and meticulously elaborate an ideal image of 'what is good for the beloved' – and then earnestly, in good faith, try to impose it by hook or by crook on the objects of their love, while staying deaf to all protestations... a predicament which even the greatest among the great could not escape nor are guaranteed to escape in the future...". Simon Dawes, *The Role of the Intellectual in Liquid Modernity: an Interview with Zygmunt Bauman*, 28 THEORY CULTURE AND SOCIETY 130, 137 (2011).

11 עמוס עוז קופסה שחורה (1987).

12 לביקורת על "קופסה שחורה" ברוח זו ראו: דן מירון "ערב באופרה" העולם הזה (2579) 26 (1987); דן לאור "מסתרי הקופסה השחורה" הארץ 23.1.1987; 6; דרור משעני ככל העניין המזרחי יש איזה אבסורד (מאיה פלדמן עורכת, 2006); עפרה ישועה-ליית "מישל שלי: הקופסה, האשפה והיהודי" מעריב 17.7.1987

בכניסת המזרחי למרחב זה אלא בהדרתו ארוכת השנים ממנו; בעצם תפיסתו כאיום שיש להרחיקו, ולא כשותף שראוי להכילו.

'ליברליזם בישראלי' אינו מספר רק את סיפור עלייתו ונפילתו של הליברליזם הישראלי. הבעיות שהוא מאתר ומנתח הן בעיותיה של החברה הישראלית בכלל ושל זה המכונה 'השמאל' הישראלי בפרט. שורש הבעיות, כך הטענה, הוא התשוקה לנורמליות של ההגמונים לשעבר הליברלים. ביטויה הפוליטי של תשוקה זו הוא הליברליזם; הקצנתו של ביטוי זה היא הניאו־ליברליזם. דא עקא, שתשוקה זו, שעיקרה חוסר נכונות להקרבה, מסכלת את עצמה ומכלה את ביטויה הפוליטי: העדר הנכונות של צאצאיה של ההגמוניה ההיסטורית להמשיך ולהקריב בזירה הבטחונית (תוך דחיית מנגנון ה'אין ברירה הכפול', מנגנון שייצר תודעה שאין ליהודים ברירה אלא לחיות בישראל ואין להם ברירה אלא להגן עליה מפני הערבים הקמים עליה לכלותה) הזמין את השתלטות אנשי הציונות הדתית־לאומית על היחידות הקרביות וממילא על מוקד עוצמה מרכזי בחברה; העדר הנכונות (מאז ומעולם) להתחלק בהון מטריאלי וסימבולי עם המזרחים – ורגל זו של הטיעון עומדת במרכז המאמר – הנביע טינה של המזרחים לנושאי דגלו של הליברליזם ותיעוב נגזר כלפי ערכיו. התוצאה היא שחיקה הולכת וגוברת בכוח הפוליטי של הציבור הוותיק, יצירת ההביטוס של שנאת ה'סמול', והחלשת הליברליזם. בתוצאה זו אין לציבור הוותיק להאשים אלא את עצמו: הוא זה שמכר את בכורתו בתמורה לניזיד העדשים של הנורמליות. הפתרון הוא המרת הליברליזם של הזכויות השליליות (שבבסיסו אתיקה בין־אישית של 'אל תעשה לחברך מה ששנוא עליך') שעל שמירתו מופקד בית המשפט העליון, אחד ממעוזי הכוח האחרונים של הציבור הוותיק, בליברליזם 'פרפקציוניסטי' (שהאתיקה הבין־אישית שלו נסמכת על 'אהבת לרעך כמוך'¹³), וממילא בהתקת מרכז הכובד המוסדי של הליברליזם מבית המשפט העליון לממשלה. הדרך לפתרון מחייבת הודאה באשמה; הליך מזקק של כפרה על הפיכת המזרחים לתרנגול הכפרות של הציבור הוותיק המגובה בנכונות להקריב מן הטוב האישי למען הטוב הכללי כבסיס למצע משותף חדש.

לכל מאמר משמעותי, קל וחומר מאמר העוסק בבעיות זהות ליבתיות בחברה אליה הוא מתייחס, יש אג'נדה. יש שהיא גלויה ויש שהיא גלויה פחות. כמדומני שהאג'נדה הגלויה יותר במאמרו המשמעותי של מאוטנר היא התוויית דרך מוסדית ליצירת יתר סולידריות בחברה הישראלית כתנאי בלעדיו אין לקיום אופייה של המדינה כדמוקרטיה ליברלית.¹⁴ האג'נדה הגלויה פחות אינה חיפוש דרך לשימור כוחם של 'ההגמונים לשעבר הליברלים', למרות

13 מאוטנר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 67 (טקסט לאחר הערה 270).

14 המאמר מציע מודל של ליברליזם פרפקציוניסטי על מנת להבטיח שישראל תוכל לקיים משטר דמוקרטי־ליברלי. החלופה, כעולה מן הניתוח, היא משטר תיאוקרטי. מטעם זה מנוסחת הפסקה החותמת את המאמר בפרק הסיכום כהאי לישנא: "המוסד האחר היכול למלא את מקומה של המדינה באספקת משמעות לאזרחים היא הדת. אכן, כפי ששלמד הניסיון האמריקאי... ששלמד ניסיון של מדינות רבות שממשלותיהן מזניחות את אזרחיהן (למשל, מצרים) או מאמצות מדיניות ניאו־ליברלית, שאף היא עולה כדי הזנחת האזרחים (למשל, ישראל), בתנאים של מדינה קטנה אזרחים מחפשי־משמעות רבים ימצאו את מבוקשם בדת. האם אנחנו רוצים שאת הריק הזה ימלאו מוסדות הדת?" (הערות השוליים הושמטו), שם, בעמ' 79 (טקסט ליד ה"ש 310).

שאני מניחה שיהיו כאלה שיקראו אותה לתוכו.¹⁵ בראש מעייניו, כך נראה לי, עומדת יצירת תנאי האפשרות לחסימת הדרך 'אל המעיין' וממנו, כלומר, לעצירת התעצמותה הפוליטית של ש"ס, שלא לומר יבושה, על ידי עיקור טעמי קיומה.¹⁶ מאמר כה עשיר מזמין לא רק קריאות שונות ואף סותרות, ובוודאי מגוון הדגשים, אלא גם דיון בסוגיות המבניות והמהותיות שהוא מעלה. כך, למשל, ניתן לתהות האם יש קשר הכרחי בין שלושת מישורי הדיון (הסוציולוגי-היסטורי; הפוליטי-פילוסופי והמשפטי) המחייב את גזירת התובנה המשפטית משני המישורים הראשונים? איזה מקום נותן מאמר המעמיד את סיפורו על יחסי האשכנזים והמזרחים בתור "הסיפור הזה",¹⁷ לסיפורים מתחרים על אודות יחסים אלה (למשל, לסיפור העומד על משחק המראות שבין תחושות הסלידה של הציבור הוותיק כלפי העולים המזרחים לבין האופן שבו אלה האחרונים רואים את הוותיקים, ועל משמעויותיו; או לסיפור המבחין ברקמות השונות, לעתים האנטגוניסטיות, מהן מורכב כל אחד מציבורים אלה), סיפורים שאינם שחור/לבן ושדווקא גווני האפור שלהם מקנים להם יתר מורכבות סוציולוגית ואמינות היסטורית? מה היא, אם בכלל, משמעות הוויתור המתמשך של ההגמונים לשעבר בהקשר הדתי על מגוון של זכויות שליליות, שלהם ושל חלקים אחרים באוכלוסייה הישראלית, בשם 'צו הפיוס' עם הדתיים, כלומר, ויתור שיש בו הקרבה במונחי המאמר, הן ביחס לאופיו של הליברליזם שלהם והן ביחס למזור שיכולה תפיסה זו להציע לתחלואי החברה הישראלית?

מאמר כזה גם מזמין דיבור על הנושאים לגביהם הוא שותק או למצער אינו מקנה להם מקום ראוי יחסית לחשיבותם בסיפור הליברליזם הישראלי. נושא כזה הוא היחס בין הציבור היהודי לערבים/פלסטינים.¹⁸ גם בסיפורו של מאוטנר, הם נותרים נוכחים נפקדים; ה'דני'

15 העלאת טיעונים מהסדר התועלתני המכוונים לציבור הוותיק, כגון "אם המצב הביטחוני תובע הקרבה, ואם ההגמונים לשעבר הליברלים אינם מוכנים להקרבה הזו... ואם קיימת קבוצה אחרת המוכנה לקחת על עצמה את משימות ההקרבה בתחום הביטחון - התוצאה הבלתי נמנעת תהא שהקבוצה ההגמונית הליברלית לשעבר תפסיד את כוחה לכוון את הפוליטיקה של המדינה", שם, בעמ' 64, מאפשרת קריאה כזו.

16 ראו למשל, שם, בה"ש 141. על התייחסות מערכת המשפט לציבור ש"ס מייצגת, כמות שהיא מסופרת על ידי בית המשפט המחוזי בפרשת דרעי, ראו: ארנה בן-נפתלי, אסף ברם והילה תירוש "איך זה שוכב אחד מעז... למען השם? - עלילות משפטיות: השוואה נרטיבית בין ת"פ 305/93 מ"י נ' דרעי לבין ת"פ (ת"א) 329/96 מ"י נ' אולמרט" המשפט ח 65,1 (2002); לאפליית מזרחים במשפט, ראו: יפעת ביטון "מזרחים במשפט: ה'אין' כ'יש" משפטים מא(3) 455 (2011); יפעת ביטון "על טיבה וטובה של הפליה: המזרחים בישראל בין הגלוי לנסתר" מעשי משפט ד 75 (2011).

17 מאוטנר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 20.

18 בטקסט המורכב מכ-20,000 מילים (ללא הערות שוליים), מופיעה המילה 'ערב/ים' 10 פעמים, והמילה 'פלסטיני(א)ים' 4 פעמים. לא הייתי נדרשת לספירת מצאי זו אלמלא עלתה בקנה אחד עם השוליות המהותית שלהם בטקסט העוסק בבעיות הליבה של הליברליזם בישראל. האבחנה בין הערבי לבין הפלסטיני, כפי שהיא באה לידי ביטוי במאמר, מקובלת על מרבית הציבור היהודי בישראל. היא מסמלת בלשון את שגדר ההפרדה בונה כבטון. הפלסטינים מצויים 'מאחורי הגדר'.

דין' של החלום הציוני או שברו. על נושא זה אני מבקשת לדבר מעט ברשימה זו (סעיף 2) גם משום מרכזיותו כשלעצמה וגם משום הקשר המתקיים בינו לבין היחס אל המזרחים, יחס שכן מצוי במוקד עניינו של המאמר. אחתום את הרשימה (סעיף 3) בהרהור על שבט האחים הישראלים גם יחד ובכללן בחשיבה על תנאי האפשרות של שיח האהבה (ואהבת לרעך כמוך) כבסיס אתי לפוליטיקה הישראלית.

2. חור שחור: רוח הרפאים של הליברליזם הישראלי

"כשאני שומע את פירוז שרה
לעולם לא אשכח אותך פלסטין
אני נשבע לכם ביד ימיני
שבבת אחת אני פלסטיני
פתאום אני יודע
אני פליט ערבי
שאם לא
תרבק לשוני לחכי".

סמי שלום שטרית, "אני פליט ערבי"

היחס המתקיים בין אזרחיה היהודים של המדינה לבין הפלסטינים והערבים המצויים תחת שלטונה, אינו נדון במאמר כאחת מבעיותיו של הליברליזם בישראל. הפלסטינים מופיעים בו בשני הקשרים פנים-יהודיים: האחד נוגע ליחסים בין 'ההגמונים לשעבר הליברלים' לבין המזרחים, והשני ליחסיהם עם הימין הלאומי והדתי. בהקשר היחסים עם המזרחים, הפלסטינים מוזכרים כמי שלסכלם הציבור הוותיק מגלה רגישות גבוהה עשרות מונים מזו שהוא מגלה כלפי הפגיעה המתמשכת במזרחים.¹⁹ במוקד השבר עם אנשי הימין הלאומי והדתי עומד הוויכוח על ההתנחלויות וממילא על המשך השליטה על הפלסטינים בשטחים הכבושים, שבר שכתוצאה ממנו ההגמונים לשעבר הליברלים אינם נכונים עוד להקריב בזירה הביטחונית.²⁰ הקשר זה גם חופף לאחד מן ההקשרים בהם מוזכרים ערבים (מדינות ערב, העם הפלסטיני ומנהיגים ערבים ובכללם אחמדניג'ד).²¹ ערבים שהם אזרחי ישראל מאוזכרים ביעף גם בהקשר לאפליה (כלכלית ומוסדית) הכוללת את המזרחים, החרדים, והערבים;²² בהקשר לערביותם של המזרחים מזווית הראיה של האשכנזים;²³ ובהקשר לתנאי האפשרות של פעילות משותפת לקבוצות חברתיות הכוללות יהודים וערבים.²⁴

19 שם, בעמ' 50 (טקסט ליד ה"ש 206 המצטט בהסכמה את טענתו של יהודה שנהב).

20 ראו למשל, שם, בעמ' 60.

21 שם, בעמ' 58 (טקסט ליד ה"ש 228).

22 ראו למשל שם (פרק א.1 – מבוא); שם, בעמ' 45.

23 שם, בעמ' 50, ה"ש 207. ציטוט מתוך הסכמה של יהודה שנהב המתייחס ללימוד מקורות התרבות, השפה והשירה של עמי ערב.

24 שם (נקודה זו עולה בתחילת המאמר, בתיאור מחאת האוהלים כ'רגע רפובליקני' ובסוף המאמר, בעמ' 69 (סמוך להערה 275)).

אני מבקשת להציע שליבת הבעייתיות של הליברליזם הישראלי, כמו גם של גרסתו הפרפקציוניסטית, אינה המתח בין האשכנזים והמזרחים. היא אף אינה המתח בין ההגמונים לשעבר הליברלים לבין הימין הדתי לאומי. הבעיה היא קיום מדינת לאום יהודית ומערבית (בעיני עצמה) במרחב ערבי, הכולל גם את הפלסטינים, גם את הערבים-הפלסטינים אזרחי ישראל וגם את המזרחים, 'הערבים-היהודים'.²⁵ לשון אחרת, הן המתח אשכנזים/מזרחים (מערב/מזרח) והן המתח חילונים/דתיים (דמוקרטיה/תיאוקרטיה) אינם אלא סימפטומים, או אפקטים של הפתולוגיה. הפתולוגיה קיימת ביחסי יהודים/ערבים. פתולוגיה זו נעדרת מן הטקסט. העדרה משרטט את גבולות האידיאולוגיה שלו ומסמן את שהורחק מעבר לגדר,²⁶ את המתח שהלא-מודע הפוליטי של הטקסט, במונחיו של פרדריק ג'יימסון, מדחיק.²⁷ הקריאה שלי, לפיכך, מבקשת להשיב את הקבור בין סדקי הטקסט אל פני השטח שלו. הטעם לכך אינו טמון בעמדה אידיאולוגית המכירה בהכרח זכות השיבה. הוא טמון בהכרת ההכרח של שיבת המודחק.²⁸ השהייתה של שיבה זו אינה מעלה ארוכה לפתולוגיה; היא רק מרחיבה את מניפת התסמינים שלה ומחריפה אותם: התעקשותו של המודחק הפוליטי להמשיך ולהתקיים בשדה הממשי מחייבת שיכלול ותגבור תמידיים של מנגנוני ההדחקה וההדרה. באופן זה הופכת, למשל, אפליה על רקע אתני/דתי, תופעה מגונה כשלעצמה, לרצון להפרדה משטרית על רקע זה, תופעה חמורה ומחפירה שבעתים. תמיכת חלק ניכר בציבור היהודי, כעולה מתוצאות הסקר שפורסם ב"הארץ" ביום 23 באוקטובר 2012, בגרסה זו או אחרת של 'אפרטהייד' מדברת בעד (ונגד) עצמה.²⁹

התודעה הלאומית של האשכנזים ושל המזרחים, של הדתיים ושל החילונים אינה תודעה ישראלית. בתת-התודעה הלאומית מנסרת נפשו ההומייה של היהודי. התודעה הלאומית אינה אזרחית; היא תודעה דתית. תודעה זו היא בסיס ההשתייכות למדינת ישראל. גם אלה

25 המונח 'ערבים-יהודים' הוצע, מסוף שנות ה-80 של המאה שעברה, כחלופה למונח 'מזרחים'. המקף המחבר נועד לאתגר את ההפרדה הדיכוטומית מזרח/מערב ויהודי/ערבי. ראו: שמעון בלס והוא אחר (1991); אלה שוחט "זיכרונות אסורים והרהורים גלותיים: קולומבוס, פלסטין ויהודים-ערבים" זכרונות אסורים לקראת מחשבה רבת-תרבותית 298, 306 (2001) (גרסה מוקדמת של המאמר התפרסמה באנגלית ב-1992) (הספר להלן: זכרונות אסורים). לדיון מושגי ראו: חנן חבר ויהודה שנהב "היהודים-הערבים: גלגולו של מושג" פעמים 125-127, 57 (2011).

26 חיים נחמן ביאליק מאחורי הגדר (1984). סיפור כשלון האהבה (בין נוח היהודי ומארינקה הגויה) בכפר ממנו היהודים מבקשים לגרש את אחרונת הגויות שעוד נותרה, ראוי לקריאה עכשווית בכלל ובהקשר האתיקה של האהבה המוצעת במאמר בפרט.

27 פרדריק ג'יימסון הלא מודע הפוליטי: על פרשנות הטקסט הספרותי כמעשה חברתי סימבולי 10 (חנה סוקר-שווגר מתרגמת, 2004).

28 על שיבת המודחק ראו: זיגמונד פרויד פשר החלומות (מרדכי ברכיהו מתרגם, 1959); זיגמונד פרויד משה האיש והדת המונותאיסטית (ד"ר רות גינסבורג מתרגמת, 2009).

29 סקר הארץ 23.10.2012. 1. מנתוני הסקר עולה, למשל, ש-69% מהישראלים הם נגד מתן זכות הצבעה לפלסטינים אם יסופחו השטחים; 70% מהציבור הדתי בעד מתן עדיפות ליהודים בקבלה לעבודה במשרדי הממשלה, ו-52% מהם בעד שלילת זכות הבחירה לערביי ישראל. 70% מהחרדים השיבו תשובות 'אנטי-ערביות', לשאלות הסקר.

המגדירים עצמם כחילונים (ובכללם הציבור הוותיק, ההגמונים לשעבר הליברלים כמו גם צעירי הליכוד ונסיכיו (בדימוס)) סוברים, בניסוחו של אמנון רז-קרקוצקין, ש"אין אלהים, אבל הוא הבטיח לנו את הארץ".³⁰ המחלוקת ביניהם אינה מתקיימת במונחי מרחב פוליטי דמוקרטי-ליברלי מול מרחב של תיאולוגיה פוליטי-לאומנית. נהפוך הוא: כולם סבורים שיש לשמר את הרוב היהודי בארץ, והמחלוקת מצומצמת לאופן שבו רצוי וראוי לעשות כן. אחדות העם היא בבסיסה אחדות הדת.³¹ היא המנפיקה את כרטיס הכניסה למועדון הישראלי. היא המסמנת את קו הגבול של הרמיון האזרחי. המבקש לחצותו הוא בבחינת כופר בעיקר.

האם תבוסתה של הציונות החילונית על ידי הדת היהודית היא פועל יוצא של התשוקה לנורמליות ושל העדר נכונות להקרבה, מצד הציבור הוותיק הן כלפי המזרחים והן למען חזון 'ארץ ישראל הגדולה' של הימין המשיחי/לאומי? אולי יש דווקא להפוך את היוצרות, ולהעמיד לבחינה את האפשרות שהציונות המשיחית, בגרסתה המזרחית והאשכנזית כאחת, היא צמרת העץ ששתלה וטיפחה הציונות החילונית בחולות הארץ המובטחת לעם ישראל עם שובו מגולה 'גאולה'. המרחק שבין 'פה בארץ חמדת אבות' לבין סיורי הלימוד בעיר האבות שהנהיג לאחרונה שר החינוך גרעון סער במהלך הקדנציה שלו (החילוני, האשכנזי, הניאו-ליברל) לתלמידי ישראל פחות רחוק ממה שנדמה. למצער, נכון שהוא יעורר דיון נוסף באשר לשאלה כיצד הפכה 'ארץ חמדת אבות' 'לארץ חמדות הבנים' ומדוע לא התגשמו בה 'כל התקוות'.³²

מעניין לציין בהקשר זה שגם 'נס' תחייתה של העברית, שפת התורה, אינו נטול מורכבות. על זו עמד כבר גרשום שלום במכתב לפרנץ רוזנצוויג ב-1926:

30 אמנון רז-קרקוצקין "אין אלהים, אבל הוא הבטיח לנו את הארץ" מטעם 3, 71 (2005).

31 עפרה ישועה-ליית ארץ, ברית: מדוע אין לישראלים מדינה דמוקרטית חילונית 36-40 (מהדורה שניה, 2011). ראו גם אווה אילוז "יהודי התפוצות: החובה לכבס את הכביסה המלוכלכת בחוץ" הארץ – מוסף הארץ 30.11.2012, 54. רשימה זו מתייחסת לתגובות יהדות צרפת לרשימתה 'מי יגן על דרייפוס ערבי' שפורסמה הן ב"הארץ" והן בעיתון "לה מונד", שהאשימו אותה באנטישמיות. אילוז מנתחת את הניסיון האלים להשתיק ביקורת על ישראל ואת מניעיו וטוענת, בין היתר, כי "נרמול" הקיום היהודי על ידי ריבונות לאומית אמור לשקף גם פרקטיקה כלפי עצמי המשקפת את הפיכתו מאובייקט לסובייקט פוליטי, וכי מעמדה זו ניתן ואף ראוי "להטיל בספק סדרה של הנחות יסוד: האי-שיוויון הכרוך בהגדרות של אזרחות המבוססת על דת בעוצמה רבה בישראל; המדיניות של דיכוי עם אחר; אי-שיוויון בין חילונים לדתיים; והאפליה המתמשכת והנרחבת של ערביי ישראל. מצבי אי-שיוויון אלה, שהפכו לטבעיים באמצעות ההגדרה היהודית של המדינה, עומדים לביקורת על ידי אלה מאיתנו שהצדק חשוב להם דווקא מפני שהיהודים כיום ריבוניים". שם, בעמ' 55.

32 ההפניה היא לשיר 'פה בארץ חמדת אבות', מאבני הפינה של הזמר העברי הוותיק. השיר נכתב במקור באידיש ע"י מוריס רוזנפלד ותורגם לעברית, תוך שינויים מתבקשים, ע"י ישראל דושמן במהלך טיול שנתי של תלמידי גימנסיה הרצלייה ב-1912. מילות הבית הראשון הן: "פה בארץ חמדת אבות/תגשמןה כל התקוות/פה נחיה ופה נצור/חיי זהר דרור/פה תהא השכינה שורה/פה תפרח גם שפת התורה".

"הארץ היא הר געש. היא מאכסנת את השפה... אבל סכנה אחרת, שמורה יותר מהעם הערבי, מאיימת עלינו. סכנה שהמשימה הציונית בהכרח העלתה אותה. מה תהיה התוצאה של 'עכשור' העברית? האם לא תפער את פיה התהום של השפה הקדושה, אשר שיקענו אותה בקרב ילדינו... חילון של שפה אינו אלא דיבור בעלמא... אי אפשר, למעשה, לרוקן את המלים המלאות עד להתפוצץ, אלא במחיר הפקרת השפה עצמה... האם לא תתפרץ באחד הימים העוצמה הדתית הכמוסה בה נגד דובריה?... אדם גלוי עיניים לא היה מוצא בנפשו את האומץ הדמוני להחיות שפה בסביבה שיכול היה להיוצר בה רק מעין אספרנטו... כל מילה שלא נוצרה ככה סתם, אלא נלקחה מן האוצר 'הישן וטוב', מלאה עד גדותיה בחומר נפץ... ברגע שבו תתגלה העוצמה המונחת בשפה... אז תתיצב לפני עמנו מחדש מסורת הקדושה כמופת מכריע. והעם חייב יהיה לבחור באחת מן השתיים: להיכנע לה, או להתדרדר לאובדנו. אלוהים לא יוותר אילם בשפה שבה השביעו אותו אלפי פעמים לשוב ולחזור אל חיינו..."³³

תהליכי החילון של העולם היהודי כמו גם כינונה של הציונות כתנועת שחרור לאומי הם פועל יוצא של המודרנה באירופה. אי נכונותה של הציונות לקיים מרחב אזרחי רב-לאומי – מרחב שהיה מיסודותיה המובהקים של 'ארץ ישנה-חדשה', על פי חזונו של הרצל.³⁴ – משמעותו שהמרחב הלאומי זהה למרחב הדתי; שהציונות החילונית היא במהותה פרשנות לאומית לתפיסה אורתודוקסית-יהודית לפיה מי שאינו יהודי הוא עמלק פוטנציאלי.³⁵ זה הוא הבסיס לאתוס של המדינה, לסמליה, לאי הפרדתה מן הדת, וממילא למסגרת המשפטית שלה. זה כמובן איננו הבסיס שיהדות התפוצות מאמצת ביחס למדינות בהן היא מתקיימת ובכבוד, אך זה הוא הבסיס התודעתי של רוב חבריה ביחס לישראל, ובסיס שבנו בארץ ההגמונים לשעבר שביקשו ליצור מרחב יהודי חף מערבים הן במדינה והן בשיח על אודות זהותה. במרחב הבית היהודי הזה, הן החילוניות והן הליברליזם אינם רק שקר לבן. הם משקפים תודעה כוזבת ובונים על בסיסה יחס מדומיין לתנאי החיים האמיתיים.³⁶ במרחב הזה נחת 'מרכז הקסמים' שנשא את 'הערבים-היהודים'. בתוכו יש למקם את יחסיהם עם ההגמונים לשעבר הליברלים ולנסות לפצח את 'סוד הקסם החרדי'³⁷ של ש"ס.

33 גרשם שלום "הצהרת אמונים לשפה שלנו מכתב לפרנץ רוזנצוויג ב-26.12.1926" עוד דבר 59-60 (1989). לא למותר לציין ששלום, כמו כמה מחבריו ב"ברית שלום" (למשל, מרטין בובר והוגו ברגמן) שלא סברו שיש סתירה הכרחית בין הציונות שלהם לבין כינונה במרחב דו-לאומי, היו בחלקם דתיים, עסקו במחקר תיאולוגי ובוודאי שלא היו חילונים במובן המקובל היום.

34 בנימין זאב הרצל מדינת היהודים: אלטנוילנד (מהדורה חדשה, 2008). בחזונו של הרצל, אנשי הדת צריכים להישאר בבתי התפילה וקציני הצבא בקסרקטינים. המרחב האזרחי פתוח לכל אדם, ללא קשר למוצאו הלאומי והאתני, ובלבד שהוא רוצה לקחת חלק בבניין 'החברה החדשה'.

35 לתפיסת הלאומיות של הציונות החילונית כפרשנות דתית, ראו רוז'קרקוצקין, לעיל ה"ש 30.

36 כהגדרתו של אלתוסר את האידיאולוגיה. לואי אלתוסר על האידיאולוגיה: מנגנוני המדינה האידיאולוגיים (מהדורה מחודשת, אריאלה אזולאי מתרגמת, 2008)

37 בלשונה של ישועה-ליית, לעיל ה"ש 31, בעמ' 176.

היבט זה של הנושא נדון בספרות העיונית באופן מאיר עיניים, ודי שאעמוד על עיקרו בקליפת אגוז: היהדות של הציבור הוותיק ששה לקבל את העולים היהודים מארצות ערב; הדמיון האוקסידנטאלי שלו רחה את זיקתם לתרבות ולשפה הערבית ותבע מהם לוותר עליה כתנאי כניסה למועדות הישראליות ממוג הגלויות היהודיות. יישובם בערי הספר הוא דוגמא מובהקת למלכוד האתני בו נכלאו: ייחוד הארץ (הפרדה אתנית מן הערבים) וכידול מעמדי (הפרדה אתנית מהציבור הוותיק).³⁸ למותר לציין שהפן המעמדי של ההפרדה האתנית חל הן על עולי ארצות המזרח והן על הערבים בישראל. התקת הביטוי 'נישט פון אונזערע' ('לא משלנו') שנועד לברל בין יהודי אירופה לבין הגוי, משימושו בגולה לישראל על מנת לברל בינם לבין היהודי־הערבי משקפת היטב שניות פנים/חוץ זו. זה הוא המהלך הדמוני של הכור המהתך את השחורה, הנאוה, סימונה ובלבד שתישאר שם, רחוק, בדימונה.

מבחינה פנים־יהודית, במופע קלאסי של מנגנוני השלכה (projection) והתקה (displacement),³⁹ ליוצאי השטייטעל המזרח אירופי היה מעתה 'אוסטיוודן' (Ostjuden) משלהם.⁴⁰ דא עקא שמנגנוני הגנה אלה לא רק שאינם מוגבלים לעדה מסוימת, הם אף מצטיינים בנטייה להסתגל דרך גדרות הפרדה שמנעו מהם כניסה תוך הפיכת הבסיס האתנו־תרבותי שלהן על ראשו. ש"ס היא האפקט הפוליטי שלהם. סתירותיה הפנימיות – אימוץ גרסה לאומנית במיוחד של הרעיון הציוני תוך דחיית השבט שהגה ויישם אותה; החצנה של סממני תרבות ערבית תוך תיעוב מי שאינם יהודים (ערבים/פלסטינים) ומי שאינם יהודים דיים (אשכנזים חילונים ובעיקר 'סמולנים'); שילוב זרועות עם היהדות האנטי־ציונית (האשכנזית) תוך שטנתה על שום האופן המפלה בו היא נהגה כלפיהם; כפיה דתית תוך ציפיה ברטוריקה של אהבת ישראל כולו; פיתוח רגישות עילאית לכל עלבון אתני תוך מחיקת ייתכנות הרגשות של גויים/ערבים/אשכנזים/חילונים/סמולנים/נשים/הומואים⁴¹ (מחק את המיותר ו/או כל התשובות נכונות) ושימוש מתוחכם במנגנוני הדמוקרטיה הישראלית תוך תחושת אי אמון ובוז עמוק כלפי ערכיה – אינן אלא תמונת המראה המוקצנת שכווננו סתירותיו הפנימיות של 'הציבור הוותיק', 'ההגמונים לשעבר הליברלים'.

38 על מאפייני ה"אתנוקרטיה המיישבת", ראו: אורן יפתחאל וארז ספדיה "ספרפריה: זהות מזרחית בערי הפיתוח" בלוק 6 40.

39 בשיח הפסיכואנליטי, השלכה הנה מנגנון הגנה באמצעותו האדם חווה תחושות פנימיות כאילו הן שייכות לאחר וממילא מעוות את תמונתו של אובייקט ההשלכה. התקה הנה מנגנון הגנה באמצעותו האדם מעביר רגש אסור או מעורר חרדה באופן אחר אל אובייקט או אדם אחר מנשוא הרגש המקורי. למיפוי מנגנוני ההגנה ודיון בהם ראו ANNA FREUD, EGO AND THE MECHANISMS OF DEFENSE (1960).

40 אלה שוחט "מזרחים בישראל: הציונות מנקודת־מבטם של קרבנותיה היהודים" זכרונות אסורים, לעיל ה"ש 25, 140, 183. משמעותו של הביטוי חרדה מתחומי הגיאוגרפיה של יהודי מזרח אירופה, ובאה לציין את תשוקת הבידול של יהודי גרמניה מיהודי מזרח אירופה ואת התנשאותם עליהם.

41 ישועה־ליית, לעיל ה"ש 31, בעמ' 220.

מי שנכנס למיטה עם 'החזון איש' (הרב ישעיה קרליץ), אל לו להתפלא שהוא מתעורר בין קפלי שלמתו של 'הראשון לציון' (הרב עובדיה יוסף).⁴² מי שסירבה להתמסר לצ'רלי ביטון משום שהזדעזעה מהעדר 'נחמדות' בהתנהלותו הציבורית של 'הפנתר השחור', אל לה להימצא נדהמת מקריאת ה'סרק' של יגאל עמיר, המוציא לפועל של דין המוסר והרודה, בכיכר העיר.⁴³ מי שחלם על 'וילה בג'ונגל' בכ"ט בנובמבר 1947, אל לו לתמוה ביקיצתו שהפך למצורע של העולם הפוסט-קולוניאלי ב-29 בנובמבר 2012.⁴⁴ זו המכונה 'החילונית הליברלית' של הציבור הוותיק קבורה בארון התיאולוגי שהוא בנה. המצבה מסותתת מסלע קיומו. המתנה לפעמי משיח עד לפתיחת הארון (שלא לומר היציאה ממנו) עלולה לחשוף רק את שלד עצמותיה היבשות.

שירו של שטרית, שקטע ממנו ציטטתי בפתח סעיף זה, מסמן את קווי המתאר של האפשרות שעד כה נדחתה, והיא מוסיפה להתקיים רק בשולי השיח ההגמוני הישן והחדש כאחד: קבלתו של הרכיב הערבי בזהות המזרחית, קבלה המאפשרת הזדהות עם האחר הפלסטיני (למשל, 'אני פליט ערבי') דווקא מתוך הזהות היהודית (למשל, 'תדבק לשוני לחכי') היא גם כתב אישום שונה מזה שהוצג במאמר כנגד התודעה (המדריקה והמורחקת) של 'ההגמונים לשעבר הליברלים', וגם מתווה לאופק תודעתי חלופי.⁴⁵

42 ההפניה היא לפגישה המפורסמת בין בן-גוריון לרב קרליץ ב-1952, במסגרתה המשיל הרב לראש הממשלה את משל העגלה המלאה (היהדות האורתודוקסית) למול זו הריקה (החילונית) שצריכה לפנות לעגלה המלאה את הדרך. בן-גוריון חלק עליו, אך את העגלה החילונית בחר להעמיס בחרב ובאת, בהגנת הארץ וביישובה, תוך התעלמות מהיבטים אחרים של התרבות היהודית החילונית. גם התובנה שהציגות המדינית היא פרשנות של התנ"ך שורשיה בזיקה שיצר בן-גוריון בין התנ"ך לאירועי ההווה: "אף אחד ממפרשי התנ"ך, יהודים או גויים, בימי הביניים או בימינו, לא יכול היה לפרש את פרקי יהושע כאשר עשו זאת עלילות צבא הגנה לישראל בשנה שעברה". מצוטט אצל אניטה שפירא, "התנ"ך בהווה הישראלית" זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני מבט אנציקלופדי כרך ראשון 161, 166 (ירמיהו יובל עורך, 2007).

43 גולדה מאיר בתגובה להפגנת "הפנתרים השחורים" שנערכה בתאריך ה-18.5.1971 ראו "ארבעים שנה להקמת ארגון הפנתרים השחורים: מסמכים חדשים על תגובת מוסדות המדינה להופעתם" ארכיון המדינה (2011) www.archives.gov.il/ArchiveGov/pirsumyginzach/ HistoricalPublications/Hapanterim/ דומה שהדיון הציבורי ביגאל עמיר התמקד בהשתייכותו הדתית-לאומית תוך התעלמות מהשתייכותו העדתית. דווקא העובדה שמורי הדרך שלו הם ברובם המכריע אשכנזים והמוציא לפועל הוא מזרחי מרמות על חלוקת תפקידים שנכון למקמה בצומת המסוכן שבו נפגשת הלאומנות הדתית עם הטינה העדתית.

44 שוחט, לעיל ה"ש 40, בעמ' 183, עומדת על שלילת המזרח ככריתת ברית עם המערב. שוחט "הגלות כשטח מריכה: האינטלקטואל הפלסטיני אדוארד סעיד והשיח הצינוני" זכרונות אסורים, לעיל ה"ש 25, 206, בעמ' 218. במאמרה היא דנה באיום שסעיד, כאינטלקטואל השולט ברזי תרבות המערב, הציב על היצוא של ישראל במדינה המערבית של המזרח התיכון שירתו של סמי שלום שטרית ומשוררים אחרים הכותבים ברוח דומה נידונה אצל: יוחאי אופנהיימר "אני פליט ערבי": שירה פוליטית מזרחית" קול קורא בעוז פוליטיקה ושירה בישראל 85 (אסף מירני ונדיר צור עורכים, 2012).

3. סיפור על אהבה בחושך: הברירה הטבעית

"...ואתם, אחי, בלכתכם עתה מזרחה, עליכם לזכור כי מזרחיים אתם מלידה; בעת שהמערב כולו הולך מזרחה לרשת את נחלת המת, עליכם ללכת לשם בשביל להחיות את המת ולבנות את בניין החברה החדשה... הנני מאמין כי העם הגדול הזה... יתן עוד הפעם חיים להחברה; אבל החברה הזאת תהיה מזרחית... לכן, אחי, בנסעכם מזרחה, אל תסעו כאויבי המזרח, אך כאוהביו ובני הנאמנים."

מרדכי זאב פיארברג, "לאן?" (נאום נחמן המשוגע)

אופק תודעתי חלופי התקיים בשולי השיח הציוני משחר ימיו. לא לחינם שם פאיירברג את הקריאה לעם היהודי להגיע לארץ אוהבו של המזרח – כ'עם מזרחי' – בפיו של המשוגע הראשון של הספרות העברית, נחמן בן הרב.⁴⁶ השימוש שעשתה התרבות בכלל, והספרות היפה בפרט, בשיגעון ובכסילות כדי להציף על משטחי החברה את הדחקותיה הטרימו את הפיכת הערעור על האבחנה בין המרכז הנורמלי והרציונאלי לבין שוליו הבלתי שפויים להיבט מרכזי בהגות וביצירה הפוסטמודרנים עם פרסום 'תולדות השיגעון בעידן התבונה'.⁴⁷ הופתעתי ללמוד שתודעה דומה אפיינה גם את העורך הראשון של עיתון "הצופה", הסופר יהושע רדלר-פלדמן (ר' בנימין). במסה 'משא-ערב' (1907), הכתובה בסגנון מקראי ומתכתבת מתוך ביקורת עם המקור, כותב ר' בנימין:

"והיה כי תבוא לרשת את ארץ מולדתך לא תבוא אליה כצר וכאויב ופקדת לשלום את יושב הארץ... ואהבת את יושב הארץ כי אחיך הוא עצמך ובשרך לא תעלים עין ממנו: מבשרך לא תתעלם... עזוב תעזוב עמו ורוממת את קרנו בכבוד... אם עזוב תעזוב אותו ודבקו בו עמים אחרים והיה לך לפוקה ולמכשול ולמזכיר עון... ראה קראתי היום בשם העם הערבי יושב הארץ: גדול הוא העם הזה ונפוץ על פני התבל... וא־דני הקים להם את מחמד נביאם נביא מקרב עמם: ואכן נביא היה האיש וגדול כדורותיו... ולמד דעת את העם לעזוב אמונת הבל ולעשות צדקה ומשפט... ובסורך עתה אל ארץ אבותיך ופגשתו וקראת לו לשלום: אך חמישים ריבוא נפש שוכנים בקרב ארצך וקרובים לך קרבת דם ובשר: ואל יצוק בלבך דבר בליעל לנשל אותם מן אדמת אבותיך... ומקרב בני שם מקרב משפחתך תקים לך צוררים."⁴⁸

- 46 מתי מגד, "אימת המשכיל שנתלש: על דמויות ה'משוגעים' בספרות העברית החדשה", אורלוגין ה 276 (תשי"ב). "לאן?" פורסם ב-1899. נחמן מתריס נגד העולם הדתי בו גדל, מכבה את הנר בבית הכנסת בתפילת יום הכיפורים, אינו מצליח למצוא את עצמו בדפי הפילוסופיה המערבית, נתפס כמשוגע על ידי הסובבים אותו ומסתגר בשתיקה ממושכת המסתיימת בפרץ דיבור באסיפה הציונית שקטע ממנו צוטט בפתיה.
- 47 מישל פוקו תולדות השיגעון בעידן התבונה (מהדורה מחודשת, אהרון אמיר מתרגם, 2009).
- 48 אבי"רם צורף "תענועי המזרח" מקור ראשון – מוסף 'שבת' 8.7.2011. מעניין לציין שר' בנימין מטרים את הפואטיקה הפוליטית של כליל זיסאפל הקומדיה הציונית – התופת (2012)

דחייתה של התפיסה שהמפעל הציוני נכון שיתבסס על הווי חיים ועשייה חברתית ותרבותית משותפים במרחב אזרחי ומוסדי יהודי-ערבי תסכלה את ר' בנימין. כך הוא כותב ב-1945: "ובכלל: מה אנו פה? מובלעה מערבית בתוך עולם זר או אבר ממשפחת שם, חתיכה מן המזרח? באיזה כיוון אנו עובדים? מה מגמתנו ומה תפיסתנו?"⁴⁹

ההפתעה שחשתי לנוכח הדברים בכלל, ולמקראם ב'מקור ראשון', האכסניה שבה פורסמו, בפרט, היא אולי מובנת, אך אני בושה בה: המובנות מאליה שבה אני תופסת את השייכות השבטית בישראל היא נקודת העיוורון שלי. סביר להניח שדווקא בעיוורון זה יש לי שותפים רבים; אישה ואיש מבוזרים כאן באוהלי שבטם. אך בצרת הרבים אין כל נחמה. ההפך הוא הנכון: זו היא הבנאליות של הנורמליות. תודעה 'משוגעת' החורגת ממנה היא תנאי האפשרות לסולידריות שמאמרו של פרופ' מאוטנר תר אחריה.

סולידריות זו מושתתת על פרשנות ה'רע' בביטוי 'אהבת לרעך כמוך' כ'אחר', שונה מזה המצווה לאהוב, שהרי רק כלפי השונה יש מובן בהדגשת הצורך לאהוב.⁵⁰ במרחב הפוליטי

49 צורף, שם. אבי"רם צורף ממשיך וכותב: "שאלתו הנוקבת של ר' בנימין מהדהדת באוזניי גם היום, עת אני נתקל על כל גבעה ותחת כל עץ רענן בחיים יהודיים המבקשים "להפגין נוכחות" או ללחום את מלחמת הדמוגרפיה כנגד יושב הארץ. לאחר שאני שב מן המפגשים האלה אני שואל את עצמי: האם נצליח להשיב את אפשרותם של חיים כפשוטם, חיים במולדת, שאינם מתחשבים במספרים ובאחוזים אלא בפניהם של בני אדם ובסביבתם? האם עודנה קיימת האפשרות להחזיר עטרה ליושנה, ולהפוך לבני בית במולדת, בני בית המבקשים גם את פניו של היושב כאן, היונק את חיו, את הווייתו ואת תרבותו מאותה אדמה ומאותם נופים? האם אפשר עדיין ליצור חיים של שותפות?". יפה להשוות בין תפיסה זו לתפיסתו של מחמוד דרוויש: "אתם אוהבים את המקום... יש הצטלבות בין הכתיבה על נוף הארץ בשירה העברית ובשירה הערבית... אני לא עושה התחרות כשאני כותב על אותו מקום ועל אותו צמח. אבל הגורל שלנו שאנחנו יושבים ומתיישבים באותה מטאפורה...". מצוטט אצל כנכנישתי, לעיל ה"ש 7, בעמ' 99.

50 'אהבת לרעך כמוך', בהיותו 'כל התורה כולה על רגל אחת', כלשונו של הלל הזקן (בבלי, שבת לא, עמ' א) או 'כל התורה', בלשונו של פאולוס, 'במאמר אחד' (איגרת אל הגלטים ה 13-15) זכה לפרשנויות רבות ואף סותרות. כך, למשל, ניתן להציע פרשנות הפוכה מזו המוצעת בטקסט על יסוד הפסוק התנכ"י בשלמותו: "לא תקם ולא תטר את בני עמך ואהבת לרעך כמוך אני ה'". ראו ויקרא יט 18. יש להוסיף ולציין שהניגוד שמציע מאוטנר בין כלל זה לבין 'אל תעשה לחברך מה ששנוא עליך' גם הוא נתון במחלוקת, כעולה מכך שבוה האחרון השתמש הלל הזקן על מנת להבהיר את ה'אהבת' ולהעבירו מדיון אפיסטמולוגי לדיון אתי מכון התנהגות. התיקון שהציעה אורית קמיר למצוות ה'אל-תעשה', קרי 'השנוא על חברך אל תעשה לו', תיקון המדגיש אלא את הכבוד לאוטונומיה של האחרת ולזכותה למימושה העצמי על פי טעמה, בהבדל מטעמו של העושה, מחדד הן את הזיקה הקיימת בין מצוות 'אהבת' לבין מצוות ה'אל תעשה' והן את זו הקיימת בין האהבה על שתי פניה אלה לבין כבוד המחיה (שהוא, במונחי מאמרו של מאוטנר, ביסוד הגרסה הפרפקציוניסטית של הליברליזם). להצגה בסיסית של כבוד המחיה, שהוא סוג הכבוד הקרוב לאהבת האחר בשל אחרותו, ראו: אורית קמיר שאלה של כבוד ישראליות וכבוד האדם 34-37 (2004); לנוסח המוצע על ידה של מצוות ה'אל תעשה' ראו: אורית קמיר זה מטריד אותי: לחיות עם החוק למניעת הטרדה מינית 140 (2009).

הישראלית, השונות היסודית ביותר, זו המהווה את מקור הנביעה המרכזי של השונות האחרות, היא השונות היהודית/ערבית. דיבור על אודותיה בשפת אוהב, שפה "השרויה בכדידות מוחלטת", כפי שכותב רולאנד בארת' בפתח ספרו 'שיח אהבה', נתפס כסטייה:

"אפשר שאלפי סובייקטים דוברים אותה (מי יודע?), אך אין לה תומכים; הלשונות הסובבות אותה זנחיה לגמרי; או שהן מתעלמות ממנה, או שהן ממעיטות בערכה, או שהן שמות אותה ללעג ולקלס; היא מנותקת לא רק מן הכוח, אלא גם ממנגנוניו... כאשר שפת האהבה נסחפת כך, בכוחה היא, בזרם של הלא-אקטואלי, עקורה אל מחוץ לכל קיבוציות, לא נותר לה אלא להיות מקומה, ולו המצומצם ביותר, של אמירת הן.⁵¹"

השיח הנורמלי של רוב הציבור היהודי בישראל ויותר על אמירת ההן; הוא אינו שיח של love, אלא של לאו: הוא תופס כמובן מאליו לא רק את ה'אין ברירה' של חיים כאן ותחת כפת ברזל, אלא אף את העדרה של כל אפשרות לפרישת אופקים פוליטיים שונים (למשל, של מדינה שאינה מדינת-לאום או של מדינה יהודית ללא רוב יהודי או של מדינה ללא שליטה יהודית על מנגנוני השלטון⁵²). זה הוא שיח המתנגד באלמנטים הולכת וגוברת לערעור עליו. שיח זה דוחה את תודעתו של נחמן המשוגע, דוחק את תודעתו של ר' בנימין ומוחק תודעות דומות של אלפי סובייקטים אחרים (מי יודע?), ובכללן, כמובן, של ערבים. כך, למשל, כותב סלמאן מצלאחה:

"יצחק רבין נרצח על קו התפר המתוח שבין ישראלי ליהודי. הוא נרצח על ידי שליחי השבט היהודי משום שהיה לו העוז לנסות להרחיב את שטחי המרעה של השבט הישראלי על חשבון זה היהודי. כך קם הגולם על יצרו... האבל ששטף את ערביי ישראל לאחר הרצח היה כן ואמיתי... השבט היהודי קם לרצוח את ניצני המשפחה הישראלית; את הנורמליות הישראלית; זה רצח על רקע כבוד המשפחה היהודית. למאבק על השאלה מיהו ישראלי שותפים כל אזרחי ישראל – גם היהודים וגם הערבים.⁵³"

שותפות זו היא מעיין הנביעה של הדמוקרטיה הליברלית. בבסיסה נמצאת האתיקה הבין-אישית של 'ואהבת לרעך כמוך' של הליברליזם הפרפקציוניסטי.⁵⁴ היא אינה ניתנת

51 רולאנד בארת שיח אהבה 5 (1981).

52 עדי אופיר "מכאן לשם!" מארב (8.4.2012) www.maarav.org.il/2012/04/08 מכאן-לָשָׁם עדי-אופיר/. כותרת הגליין "לאן? השאלה היהודית בהיסטוריה והקיום היהודי בזמן הזה" מתכתבת, כמובן, עם פאירברג.

53 סלמאן מצלאחה "נפש ישראלי הומייה" ספר הזכרון ליצחק רבין: "אשר אהבת את יצחק" 152 (זיס סתוי ועליזה ציגלר עורכות, 1995).

54 בנושא זה עוסק חלקו הרביעי של המאמר. אינני חולקת על הצורך להמיר את הגרסה המינימליסטית של הליברליזם ואת אחיו החמדן, הניאו-ליברליזם, בגרסאות אחרות. כמדומני שהיינו יוצאים נשכרים לו המאמר היה מוסיף ומדגים את יישומו של הליברליזם של השגשוג האישי והחברתי המוצע בו למציאות מרובת התרבויות, ואולי מוטב, השבטית, בישראל.

להמרה בנכונות להקרבה; היא מייצרת נכונות כזו. הפוטנציאל לה, כפי שיודעים 'הקשתים הנכונים' לדורותיהם,⁵⁵ קיים.

דווקא כאן, ב'אור התכלת העזה', סברה קשתית נכונה אחת, שולמית הראבן, ילידת אירופה שבחרה להכריז על עצמה "אני לבנטינית", עשוי פוטנציאל זה להתממש. "הלבנט במיטבו", היא אומרת, "הוא התגלמות הסינתזה ותמציתה":

"הוא הוא הפלוראליזם עיוור הצבעים באשר לגזע, למוצא אתני, לדת. הלבנט כמעט שאינו הולך לשום מקום: כולם באים אליו, והשמש העזה מהקצעת ומעצבת את הכל... כשהוא מעולה שום דבר אנושי אינו זר לו."⁵⁶

מימוש הפוטנציאל הזה נתון לבחירה. בשיח האהבה, 'עם בחירה', אינו עם שנבחר בגזירת שמיים לומר לאו, אלא עם הבוחר בדרך הארץ לומר הן.

55 מאוטנר משתמש בביטוי 'הקשתים הנכונים' (prudent arcieri) על מנת לעגן את הצורך בציפייה מקסימליסטית, אפילו אידיאליסטית, מן הפוליטיקה: "קשת, כשהוא יורה חץ, אינו יורה אותו ישירות אל המטרה, אלא מכוון לנקודה גבוהה יותר; הוא יודע מניסיונו שהחץ הנורה ישירות למטרה פוגע במקום נמוך מהמכוון... הגישה הזאת, לכוון גבוה יותר כדי להגיע אל מטרה מסוימת, כדי לממשה, שימשה את ההומניסטים האיטלקיים בשעתם, כשהעמידו את התרבות הקלאסית, היוונית והרומית, כאידיאל, מתוך ידיעה שאידיאל זה אינו ניתן להגשמה בימיהם." מאוטנר, לעיל ה"ש 1, בה"ש 307. אני מאמצת גישה זו בשתי ידיים ורואה בה, בחשיבה הנתפסת כאוטופית בזמנה, תנאי אפשר לכול שינוי משמעותי המכוון למימושה. ראוי גם להדגיש שעצם תיוגה של חשיבה כ'אוטופית', מעיד על העדר נכונות לקבל את הביקורת ממנה צומחת התביעה לשינוי פוליטי ועל חרדה מפניה יותר משהוא מצביע על העדר הרלוונטיות שלה.

56 שולמית הראבן ימים רבים, אוטוביוגרפיה 69, 70-71 (2002).

